

Sławomira Kamińska-Berezowska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-0707-6185>

Nicole Horáková

University of Ostrava

 <https://orcid.org/0000-0002-1075-053X>

Dziedzictwo kulturowe industrializmu a idea miast kreatywnych — refleksje z badań postrzegania architektury postindustrialnej przez młodzież akademicką¹

Abstract: This article presents analyses based on the research project entitled “Industrial Architecture as a Carrier of Memory in the Context of Public Perception of Challenges and Opportunities of Second Life for Industrial Facilities in Katowice and Ostrava: A Comparative Study.” The study focuses on the perception of post-industrial adaptations of industrial architecture, specifically the adaptive reuse of former industrial buildings in Katowice and Ostrava. The selection of the two cities for the study is intentional, as both serve as regional capitals and academic hubs currently undergoing revitalization and transitioning from industrial to post-industrial economies. The findings discussed here come from recent sociological research conducted with the cooperation of two authors, and also from good practices related to the reuse of old industrial architecture in Katowice and Ostrava.

Keywords: cultural heritage, concept of creative cities, good practices, Katowice, Ostrava

¹ Niniejszy artykuł powstał także dzięki wsparciu finansowemu Unii Europejskiej w ramach projektu REFRESH — Research Excellence For REgion Sustainability and High-tech Industries o numerze CZ.10.03.01/00/22_003/0000048 za pośrednictwem Programu Operacyjnego Just Transition.

Wprowadzenie

Przedmiotem analiz jest postrzeganie obiektów architektury industrialnej na zrewitalizowanych terenach Katowic i Ostrawy w kontekście idei rozwoju miast kreatywnych (Florida, 2010; Landry, 2013). Zrewitalizowane obiekty architektury industrialnej zyskują nowe funkcje (Kulas, Wódz, 2013), w związku z czym interesujące jest, jak są one społecznie postrzegane i waloryzowane. Ciekawa wydaje się też kwestia, czy stare obiekty industrialne mogą być materialnymi nośnikami znaczeń, definiowanymi w odniesieniu do szeroko rozumianej kultury i dziedzictwa kulturowego industrializmu, a więc czy w odbiorze otoczenia społecznego mogą sprzyjać kreowaniu nowej tożsamości miast poprzemysłowych, bez odcinania się od przeszłości. Ta ciekawość badawcza była inspiracją dla badań socjologicznych przeprowadzonych w dwóch górniczych gminach miejskich (w Katowicach oraz w Ostrawie). Celem artykułu jest zatem przedstawienie podstawowych wątków socjologicznych badań opinii studentów obu miast na temat materialnego dziedzictwa industrializmu. W trwającej od lat 90. XX wieku transformacji regionów górniczych Polski i Czech można bowiem obserwować złożony proces dekarbonizacji i przechodzenia do ery postindustrialnej, czego wręcz symbolicznym wyrazem jest nowe zagospodarowywanie starych obiektów przemysłowych.

Wybrane problemy miast kreatywnych a architektura industrialna

Idea miasta kreatywnego wiąże się z sugestywną koncepcją Richarda Floridy. Idea ta jest bezpośrednio związana z koncepcją klasy kreatywnej. Mówiąc o tej klasie, Florida definiuje ją szeroko i wskazuje na jej „superkreatywny rdzeń”, który składa się z *sensu stricto* twórczych jej przedstawicieli o najwyższych kwalifikacjach, w tym zwłaszcza tych prowadzących prace badawczo-rozwojowe. Dodatkowo, zdaniem autora tego terminu, klasę kreatywną zasilają twórczy profesjonaliści, a więc znacznie szerszy krąg osób, które posiadają wysokie kompetencje oraz orientację na kreatywność w rozwiązywaniu konkretnych problemów. Samą ideę kreatywności Florida wiąże z formułą 3T, czyli z tolerancją (w sensie otwartości na różnorodność czy mniejszości i odmienność różnych typów ludzi), z talentem (w znaczeniu zarówno profesjonalizmu, jak i zdolności do ciągłego poszerzania zdobytej wiedzy i umiejętności) oraz z technologią (w sensie podkreślenia prymatu firm o wysokiej technologii w tworzeniu innowacyjności w mieście i w regionie). Wśród czynników tworzących miasta kreatywne są nie tylko indywidualne walory mieszkańców, lecz także rozwiązania systemowe, które pozwalają na wyzwolenie ludzkiego potencjału i kreatywności. Rozwiązania te bazują na szeroko rozumianej

kulturze organizacyjnej, której sprzyjają odpowiednie warunki prawne i ekonomiczne, co możliwe jest też dzięki wsparciu lokalnych władz, umiejętnościom komunikacji międzyludzkiej i tworzeniu sieci powiązań. Istotnym elementem jest również identyfikacja lokalna, ale połączona z tolerancją dla odmienności, co wskazuje na idealistyczny charakter wyobrażeń o mieście kreatywnym jako abstrahującym od potencjalnych trudności rozwiązywania konfliktów (Florida, 2010).

Znanym orędownikiem koncepcji miasta kreatywnego jest Charles Landry, który wspiera namysł nad miejskimi strategiami, tak aby składały się one na zrównoważony rozwój i łączyły przeszłość ze świadomym tworzeniem przyszłości. W jego analizach duże znaczenie zostaje przyznane dziedzictwu kulturowemu, które drzemie też w architekturze miejskiej i w usługach publicznych. Kryzys i przemiany pracy są przez tego autora traktowane jako szansa na stworzenie przyszłości bardziej sprzyjającej rozwojowi ludzkiego potencjału (Landry, 2013).

Urzeczywistnieniu nadziei na postfordowskie miasta zrównoważone mają też służyć idee: Compact City, Green City czy Smart City (zob. Rzeńca, red., 2016). Zgodnie z ideą Compact City, nazywaną też koncepcją miasta zwartego, głównym kierunkiem działań powinno być efektywne zagospodarowanie centrum i ograniczenie suburbanizacji, w tym rewitalizacja przestrzeni zdegradowanych i poprawa infrastruktury. Według założeń Green City priorytetowe znaczenie ma troska o tereny zielone i przyrodę w mieście, w tym o wykorzystanie wody deszczowej czy powtórne wykorzystanie odpadów. Z kolei Smart City stanowi koncepcję działań wiążącą się z tworzeniem inteligentnych rozwiązań w wielu obszarach miejskiego życia (np. dotyczących nowoczesnych technik informatycznych i zwiększania ich roli w gospodarce, transporcie i komunikacji, a także w zakresie ochrony środowiska i oszczędności energii), co ma na celu m.in. uzyskanie synergetycznego efektu miasta nowej jakości. Zdaniem Andrzeja Majera warto jednak pochylić się nad studiami przypadków czy specyfiką funkcjonowania konkretnych miast. Jak pisze ten polski badacz: „Tak jak nie ma uniwersalnej strategii gwarantującej sukces ekonomiczny, tak nie istnieje recepta na kreatywne miasto twórczej klasy. [...] Każde miasto może być na swój sposób twórcze, jeśli będzie miejscem dobrym dla zapuszczenia korzeni, dającym poczucie bycia u siebie, stabilności, poszanowania tradycji i odrębności” (Majer, 2014, s. 136).

Koncepcje miast kreatywnych związane z Floridą i Landrym doczekały się kontynuacji w analizach rozwoju miejskiego opartego na kulturze, w tym w pracach Giovanniego Sechiego (2016) czy Roberta Pyki (2018). Sechi zwrócił uwagę na możliwość analizy francuskiego miasta Saint-Étienne z perspektywy trzech modeli ekonomii kultury, czyli: modelu konwencjonalnego, modelu klasy kreatywnej i modelu klastra kulturowego. Zgodnie z założeniami modelu konwencjonalnego miasta przeżywające dezindustrializację i depopulację mogą widzieć sposób radzenia sobie z tymi procesami w działaniach na rzecz rewitalizacji centrów miast, w budowie emblematycznych obiektów miejskich oraz w organizacji wydarzeń kulturalnych. Przykładem miasta, w którym zrealizowano tego typu przedsięwzięcia,

jest Saint-Étienne (Sechi, 2016). Analizy Pyki wskazują, że analogiczne procesy zachodziły też w Katowicach (Pyka, 2018). Drugi typ miasta, czyli ten oparty na modelu klasy kreatywnej, nawiązuje bezpośrednio do koncepcji Floridy i łączy się ze zdolnością do przyciągania i/lub utrzymania odpowiedniego typu mieszkańców. Dodatkowo jest to też koncepcja wprost odnosząca się do wskazówek opisanych przez Landry'ego (2013). Trzeci model rozwoju miejskiego opartego na kulturze ma postać wzoru odwołującego się do klastra kulturowego i jest wiązany z nazwiskiem Michaela E. Portera, przy czym istotą tego podejścia jest koncentracja na ekosystemie miejskim jako czynniku, który sprzyja innowacjom (Porter, 2001). Zgodnie z tym ujęciem ekosystem klastra kulturowego bazuje na przestrzennym skoncentrowaniu przemysłów kreatywnych w dość ograniczonym obszarze oraz na synergii powiązań między kreatywnymi firmami i innymi aktorami społecznymi życia w tej przestrzeni. Na podstawie rozważań Pyki można stwierdzić, że w obu analizowanych miastach, czyli w Katowicach oraz w Saint-Étienne, widoczne są działania typowe dla modelu konwencjonalnego opartego na kulturze, ale też wykraczające poza ten typ i składające się, choć niejednoznacznie, na inne strategie rozwojowe (Pyka, 2018).

W powyższym kontekście teoretycznym warto spojrzeć na architekturę industrialną Katowic i Ostrawy jako wpisującą się w analizy rozwoju miejskiego opartego na kulturze. Dodatkowo, zrewitalizowane obiekty architektury industrialnej niemal z zasady zyskują nowe funkcje, a więc warte zastanowienia wydaje się, jak są one odbierane przez otoczenie społeczne. Kluczowe znaczenie dla niniejszych rozważań ma zatem przede wszystkim sfera wartości i znaczeń przypisywanych katowickim i ostrawskim obiektom architektury industrialnej, które zostały poddane procesom rewitalizacji.

Architektura przemysłowa Katowic i Ostrawy w opinii studentów — metodologiczne ramy badań

Do analizy zagadnienia postindustrialnego funkcjonowania architektury industrialnej wybrano Katowice i Ostrawę. Jest to wybór nieprzypadkowy, gdyż oba miasta mają wiele podobieństw, ale też ciekawe odmienności. W zakresie podobieństw warto podkreślić zwłaszcza górniczą i przemysłową specyfikę obu ośrodków, przy czym i w jednym, i w drugim przypadku dochodzi do wygaszania ich górniczego i industrialnego oblicza, co łączy się też z problemami depopulacji (Komar, 2015; Rumpel, Slach, 2022). Oba miasta mają europejski charakter, związany z gospodarką rynkową, ale w przeszłości pozostawały pod wpływem wymuszonej przez Rosję gospodarki centralnie sterowanej. Obecnie są stolicami swoich regionów i ważnymi ośrodkami akademickimi. Mają też doświadczenia rewitalizacji przestrzeni miejskich, a także nadal znajdują się w szeroko

rozumianym procesie transformacji od gospodarki przemysłowej do postindustrialnej. W zakresie istotnych różnic Katowic i Ostrawy należy podkreślić przede wszystkim te dotyczące odmiennej przynależności państwowej i związanej z tym specyfiki.

Podstawą empiryczną do przeprowadzenia analiz jest realizowany w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego przy współpracy z Uniwersytetem Ostrawskim projekt badawczy pt. „Architektura industrialna jako nośnik pamięci w kontekście wyzwań i możliwości drugiego życia obiektów przemysłowych Katowic i Ostrawy w percepcji społecznej. Studium porównawcze”. Głównym przedmiotem jest analiza podejścia do waloryzacji architektury industrialnej i sposobów jej aktualnego użytkowania w obu miastach. Celem badań, które zostały rozpoczęte w 2023 roku, jest ukazanie postrzegania znaczeń przypisywanych architekturze postindustrialnej, jak również zrozumienie sposobu odczytywania obiektów industrialnych przez doświadczenia własne badanych. Wiąże się to także z odpowiedzią na pytanie, czy użytkownicy różnych typów budynków postindustrialnych (np. przekształconych w galerie handlowe czy w centra kultury) odbierają je przez pryzmat ich dawnej tożsamości, czy może nadają im tylko nowe znaczenie, związane z aktualnym charakterem użyteczności.

Do realizacji badań wybrano metody ilościowe (oparte na badaniach ankietowych) i jakościowe (odwołujące się głównie do analizy materiałów zastanych i obserwacji terenowych), zwłaszcza że ich łączenie może być korzystne, jak to sugestywnie zauważa Uwe Flick (2011). Na potrzeby niniejszego opracowania przytoczone zostały jednak tylko podstawowe wyniki badań opartych na metodach ilościowych, które przeprowadzono metodą PAPI, ze względu na przestrzenną dostępność studentów z obu analizowanych ośrodków akademickich. Jako cel zaprezentowanych badań ilościowych przyjęto wstępne rozpoznanie dotyczące zainteresowania respondentów materialnym dziedzictwem kulturowym industrializmu skupionym w architekturze obu miast. Podstawowa hipoteza założona w tej części badań dotyczyła występowania zainteresowania respondentów materialnym dziedzictwem industrialnym miast, w których studiują. W całości projektu zdecydowano się też na tworzenie systematycznej dokumentacji fotograficznej, ponieważ korzystanie z fotografii stanowi, jak podkreśla Piotr Sztompka, istotne uzupełnienie standardowych metod badawczych w socjologii, jak również ułatwia zilustrowanie problematyki (Sztompka, 2005). Ze względu na początkową fazę realizacji projektu w niniejszych rozważaniach przedstawione są tylko pierwsze wyniki związane z wstępnymi badaniami o charakterze ilościowym, analizą materiałów zastanych oraz niewielką jeszcze dokumentacją dotyczącą charakteru, przeznaczenia i sposobu użytkowania analizowanych obiektów industrialnych.

W ramach badań ilościowych przeprowadzono badania ankietowe metodą audytoryjną (Babbie, 2003) wśród studentów nauk społecznych Uniwersytetu Ostrawskiego w Ostrawie i Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Za każdym razem byli to studenci nauk społecznych na pierwszym poziomie studiów, choć reprezentujący pierwszy, drugi lub trzeci rok. Dobór próby badawczej miał zatem charakter celowy, więc wyników badań nie można uogólniać na całość studiujących

w obu ośrodkach akademickich. Pomimo tego badania dają pewną wstępną odpowiedź dotyczącą podejścia do waloryzacji obiektów industrialnych w obu miastach oraz ich znajomości. Ogółem w badaniach ankietowych przeprowadzonych w 2023 roku wzięło udział 124 studentów, w tym 63 z polskiego uniwersytetu oraz 61 z czeskiego ośrodka uniwersyteckiego. Ze względu na porównawczy charakter analiz wyniki badań przeprowadzonych wśród katowickich i ostrawskich studentów są prezentowane oddzielnie.

Jeśli chodzi o płeć, to w przypadku respondentów z obu uniwersytetów przeważały kobiety: w Katowicach było to 49 studentek (78% ogółu polskich respondentów) w stosunku do 14 mężczyzn (22% ogółu), a w Ostrawie analogiczne proporcje wynosiły 51 (84% ogółu czeskich respondentów) do 10 studentów-mężczyzn (16% ogółu). Ze względu na to, że badania przeprowadzono na sfeminizowanych wydziałach nauk społecznych, ten fakt nie dziwi. W zakresie wieku wśród polskich studentów 29 osób (46% polskich respondentów) miało nie więcej niż 21 lat, a 34 osoby (54%) były starsze, przy czym dwóch najstarszych respondentów miało 27 lat. Wśród czeskich studentów zdecydowana większość, bo aż 54 osoby (89%), miała 21 lat lub mniej, a tylko 7 (11%) respondentów było starszych, w tym najstarsza osoba miała 26 lat. Z perspektywy celu badań interesujące było miejsce stałego zamieszkania respondentów; wśród polskich studentów tylko 15 (24%) mieszkało na stałe w Katowicach, a aż 48 (76%) poza tym miastem. Jeśli chodzi o czeskich studentów, to proporcje były bardziej wyrównane, bo 27 (44% ogółu czeskich badanych) respondentów zadeklarowało Ostrawę jako miejsce zamieszkania, a 34 osoby (56% ogółu) podały, że mieszkają poza tym ośrodkiem miejskim.

Postindustrialne adaptacje architektury przemysłowej — refleksje z badań

Kluczowe pytanie związane z przeprowadzonymi badaniami dotyczyło kwestii, czy warto, zdaniem respondentów, tworzyć obiekty architektury postindustrialnej chroniące architekturę industrialną. Odpowiedzi aprobujące ochronę architektury industrialnej zdecydowanie dominowały wśród polskich respondentów, bo 38 osób (60%) stwierdziło, że zdecydowanie warto, 15 osób (24%) wybrało odpowiedź „raczej tak”, a 10 osób (16%) nie miało jednoznacznej opinii w tym zakresie. Wśród czeskich studentów również przeważały opinie pozytywne, bo 32 osoby (53%) odpowiedziały, że raczej warto, 19 osób (31%), że zdecydowanie warto, 8 respondentów (13%) wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć”, a 2 osoby (3%) uznały, że raczej nie warto chronić architektury industrialnej.

Interesującą kwestią z perspektywy badań było też to, czy respondenci byli kiedykolwiek w jakimś obiekcie architektury industrialnej, który został współ-

częśnie zaadaptowany do „nowego życia”. W Ostrawie do najbardziej znanych przykładów zrewitalizowanej dawnej architektury industrialnej należy centrum naukowo-techniczne związane z dawną hutą żelaza obszaru górniczego w Vitkovicach oraz Landek Park. Jeśli chodzi o Katowice, to jednym z przykładów jest szyb Wilson dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Wieczorek”, a także mieszczące się blisko Uniwersytetu Śląskiego zrewitalizowane obiekty dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice”, które składają się na obszar określany jako Strefa Kultury. Rozkład odpowiedzi studentów obu uniwersytetów w zakresie ich obecności w zrewitalizowanych obiektach industrialnych był dość zadziwiający, bo zdecydowana większość polskich respondentów, czyli 55 (87%) była w tych obiektach, a jedynie 8 (13%) nie było. W przypadku studentów czeskich obecność w tego typu obiektach zadeklarowało 52 respondentów (85%), a tylko 9 osób (15% ogółu) stwierdziło, że nie było dotąd w tego typu budynku. Zdziwienie badawcze jest związane z podobnie wysokim wskaźnikiem obecności obu grup studentów w zrewitalizowanych obiektach industrialnych.

Warto pokazać też zdjęcie (zob. fot. 1) jednego z tych charakterystycznych obiektów w Republice Czeskiej, czyli budynków składających się na tereny huty „Witkowice” (dawniej „Rudolf”). Na obszarze tej zrewitalizowanej huty znajdują się obecnie takie obiekty jak: dwa industrialne i interaktywne muzea (obejmujące głównie tzw. Mały Świat Techniki oraz Wielki Świat Techniki), wieża widokowa z kawiarnią w Bolt Tower, sala koncertowa, galeria sztuki, restauracja, kawiarnia i punkt informacji turystycznej w tzw. Gongu². Nie jest to wyczerpująca lista obiektów; warto dodać do niej także znajdujący się na terenach po dawnej hucie hotel VP1, który mieści się w dawnym warsztacie mechanicznym i odlewni³. Atuty tego dziedzictwa przemysłowego, podobnie jak wyzwania i trudności związane z przemianą Ostrawy, są przedmiotem analiz czeskich naukowców, którzy w swoich badaniach również wykorzystują obserwacje i dokumentacje fotograficzne (Bosák, Nováček, Slach, 2018). W bezpośrednio związanej z hutą dawną kopalnią „Hlubina” także znajdują się budynki, które zostały poddane rewitalizacji — współcześnie mieszczą się w nich m.in. restauracje, kawiarnie, kluby muzyczne, sklepy motoryzacyjne czy biura. Należy też zaznaczyć, że pewna część budynków pokopalnianych wciąż czeka na adaptację do nowych celów, a więc proces rewitalizacji trwa nadal. Wydaje się jednak, że już obecnie można powiedzieć, że idea rewitalizacji dawnej huty „Witkowice” połączonej w jednym kompleksie z kopalnią „Hlubina” cieszy się akceptacją mieszkańców, a nawet sprzyja modnej obecnie turystyce industrialnej⁴.

² <https://www.dolnivitkovice.cz/pl/> [dostęp: 16.09.2023].

³ <https://www.hotelvp1.cz/cs/o-nas/a-6/> [dostęp: 11.09.2023].

⁴ <https://www.dolnivitkovice.cz/pl/> [dostęp: 16.09.2023].

Fot. 1. Wieża widokowa oraz kawiarnia w Bolt Tower na terenie huty „Witkowiec” (fot. S. Kamińska-Berezowska)

Warto wspomnieć również o dwóch innych obszarach i obiektach związanych z dziedzictwem industrialnym Ostrawy, czyli o terenie i budynkach po dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Michał” oraz obszarze o nazwie Landek Park, który obejmuje spuściznę związaną z Kopalnią „Anselm”. W KWK „Michał”, funkcjonującej w latach 1851—1994, mieści się obecnie muzeum górnictwa, które jest dla zwiedzających często także opowieścią o górniczej pracy wciąż żyjących byłych jej pracowników i członków rodziny⁵. Nie dziwi więc popularność wycieczek do tego miejsca mieszkańców Ostrawy, przy czym dodatkowo udało się je wypromować jako ciekawe miejsce do organizowania oficjalnych wydarzeń, w tym uroczystości weselnych. Z kolei Landek Park jest oficjalnie prezentowany jako największe muzeum górnictwa w Republice Czeskiej i jako nie tylko obszar godny uwagi ze względu na industrialną historię regionu, lecz także strefa sportu, relaksu i kempingu. Z pewnością miejsce to pretenduje też do bycia symbolem górniczej historii regionu i jego stolicy, a internetowy slogan reklamowy głosi nawet: „Kto pominął Landek, pominął Ostrawę”⁶. Można również zauważyć, że Landek Park obejmuje budynki i tereny pokopalniane, które ciągle są w fazie restrukturyzacji i adaptacji do nowego życia, przy czym w jego skład wchodzi dość obszerne tereny zielone, które częściowo są już przekształcone w korty tenisowe czy rekreacyjne miejsca usługowe (zwłaszcza latem), a częściowo nadal oczekują na sprofilowanie swojego głównego przeznaczenia. To otwiera dyskusję dotyczącą związku dawnych terenów górniczych ze współczesną troską o ekologię i sprzyja nowemu podejściu do kwestii terenów zielonych w mieście i sposobów jej zagospodarowywania.

Jeśli chodzi o katowicką architekturę industrialną, która została poddana rewitalizacji i adaptacji do nowych celów, to uwagę zwraca zwłaszcza teren dawnej KWK „Katowice” (tj. powstałej w 1823 roku kopalni „Ferdynand”), gdzie zrewitalizowano dawny budynek maszynowni i zaadaptowano go na kawiarnię/restaurację, zrewitalizowano magazyn odzieży, który przekształcono w siedzibę Centrum Scenografii

⁵ <https://www.dul-michal.cz/cs> [dostęp: 16.09.2023].

⁶ <https://www.dolnivitkovice.cz/pl/landek-park/> [dostęp: 16.09.2023].

Polskiej, a także zrewitalizowano stolarnię, która stała się przestrzenią edukacyjną dla młodzieży. Dodatkowo, na tym terenie pokopalnianym znajduje się obecnie siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia, podobnie jak Międzynarodowe Centrum Kongresowe oraz nowe szklane budynki Muzeum Śląskiego. Jest to zatem połączenie dawnych zrewitalizowanych budynków (zaadaptowanych do innych niż pierwotnie celów) oraz nowych obiektów, które mieszczą miejskie instytucje życia kulturalno-naukowego. Można powiedzieć, że są to przykłady przekształceń starych obiektów industrialnych i łączenia ich z nowymi budynkami, co składa się na nowy wizerunek miasta, którego potrzebę budowania dostrzeżono także w strategiach rozwoju kulturalnego Katowic (Klasik, Świątkiewicz, Drobnik et al., 2011).

Całość tej powierzchni, nazywana Strefą Kultury, ma z założenia charakter przestrzeni publicznej, a więc przeznaczonej dla wszystkich zainteresowanych, co można wiązać z postrzeganiem miasta jako dobra wspólnego i z jego potencjałem rozwojowym (Starosta, 2016; Heffner, Gasidło, Klasik et al., 2022). Charakterystyczne szklane ściany Muzeum Śląskiego przy zrewitalizowanych budynkach KWK „Katowice” i jej szybie kopalnianym, zamienionym na wieżę widokową, można interpretować jako wyraz wręcz symbolicznego kształtowania się nowej tożsamości miasta (zob. fot. 2). W 2023 roku Muzeum Śląskie zorganizowało wystawę czasową pt. *200 lat kopalni „Katowice”. Nasza kopalnia*, przybliżającą losy tego zakładu górniczego i związane z nim inicjatywy, w tym te dotyczące zachowania historycznych zabudowań i ich adaptacji do nowych potrzeb⁷. W tym sensie jest to potwierdzenie nowego życia dawnej KWK „Katowice” i ciągłej troski o zachowanie pamięci o jej bogatej historii i znaczeniu dla regionu.

Fot. 2. Charakterystyczne szklane ściany Muzeum Śląskiego przy zrewitalizowanych budynkach KWK „Katowice” (fot. S. Kamińska-Berezowska)

⁷ <https://muzeumslaskie.pl/nowa-wystawa-czasowa-200-lat-kopalni-katowice-nasze-muzeum-w-muzeum-slaskim-juz-od-16-wrzesnia/> [dostęp: 11.09.2023].

Na poddaną ochronie katowicką architekturę industrialną składają się też tereny po KWK „Wieczorek”, czyli dawnej kopalni „Giesche”, której geneza sięga 1826 roku (zob. Jaros, red., 1984). Jest to kopalnia, z którą związane są zabytkowe i znane, przynajmniej w regionie, patronackie osiedla górnicze — Giszowiec i Nikiszowiec. Oba znajdują się obecnie na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego⁸. Na terenach po kopalni „Wieczorek” (wcześniej „Giesche”) zrewitalizowano budynki cechowni i łaźni szybu „Wilson”, w wyniku czego powstała Galeria Szyb Wilson. Według portalu Szlaku Zabytków Techniki galeria ta, licząca blisko 2500 m², jest współcześnie największą polską prywatną przestrzenią wystawienniczą. Galeria szczególnie znana jest z wystaw sztuki współczesnej, ale jest też miejscem, w którym odbywają się spektakle teatralne, koncerty i inne wydarzenia kulturalno-naukowe. Powstanie galerii w szybie pokopalnianym było inicjatywą prywatną i wiązało się z transformacją społeczno-gospodarczą lat 90. w Polsce, jak również z podjętymi programami rewitalizacji różnych części Katowic. Podstawowy cel działania Galerii Szyb Wilson, o jakim mowa na jej stronie internetowej, wiąże się z hasłem: „To, co zabrał przemysł, kultura musi odzyskać”⁹. W przeciwieństwie do Muzeum Śląskiego galeria jest własnością prywatną, co łączy się z wynajmowaniem poprzemysłowych wnętrz na biura, magazyny, spotkania biznesowe, organizacje bankietów i inne cele. Jest to zatem przykład drugiego życia architektury industrialnej, choć związany z własnością prywatną.

W kontekście badań i życia studiujących na Śląsku studentów warto też zwrócić uwagę na konsumpcyjne centrum miasta, czyli centrum handlowo-rozrywkowe Silesia City Center. Powstało ono na terenach po dawnej kopalni „Gottwald”, w tym przy zachowaniu zabytkowej wieży szybu kopalnianego „Jerzy”¹⁰. Jest to kolejny przykład połączenia odrestaurowanych industrialnych budynków kopalni oraz obiektów wybudowanych od podstaw. Całość jest przeznaczona do nowych celów, głównie o charakterze handlowym i usługowym, przy czym z założenia ma przypominać dawny górniczy charakter tego miejsca, m.in. przez zgromadzone i eksponowane elementy związane z pracą w górnictwie. W tym kontekście można się zastanawiać, na ile Silesia City Center staje się dla mieszkańców i osób odwiedzających miasto nowym centrum i symbolem Katowic.

Respondentom z polskiej i czeskiej uczelni, może nieco prowokacyjnie, zadano pytanie, czy zgadzają się ze stwierdzeniem: „Stare obiekty industrialne należy po prostu wyburzyć, bo tworzenie architektury postindustrialnej jest pozbawione sensu”. Rozkład odpowiedzi przedstawia tabela 1.

⁸ <https://zabytkitechniki.pl/staticcontent/27320> [dostęp: 11.09.2023].

⁹ <http://www.szybwilson.org/historia-galerii.html> [dostęp: 11.09.2023].

¹⁰ <http://www.map4u.pl/pl/poi/3301137> [dostęp: 16.09.2023].

Tabela 1

Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące idei wyburzania starych obiektów industrialnych

Czy zgadzasz się z twierdzeniem: „Stare obiekty industrialne należy po prostu wyburzyć, bo tworzenie architektury postindustrialnej jest pozbawione sensu”?	Studenci UŚ (N = 63)		Studenci UO (N = 61)	
Zdecydowanie tak	–	–	2	3%
Raczej tak	3	5%	–	–
Trudno powiedzieć	9	14%	3	5%
Raczej nie	14	22%	29	48%
Zdecydowanie nie	37	59%	27	44%
Razem	63	100%	61	100%

Źródło: badania własne.

Jak wynika z rozkładu odpowiedzi w tabeli 1, studenci z obu ośrodków akademickich są w zdecydowanej większości niechętni wobec wyburzania architektury industrialnej — bo przeciwnych temu było 51 (81%) respondentów z Polski oraz 56 (92%) z Republiki Czeskiej.

Ankietowanym zadano też pytanie, czy zgadzają się ze stwierdzeniem: „Stare obiekty industrialne warto poddać renowacji i przeznaczyć na cele, które pozwolą im na »drugie życie« związane z architekturą postindustrialną”. Wyniki przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące idei renowacji starych obiektów industrialnych

Czy zgadzasz się z twierdzeniem: „Stare obiekty industrialne warto poddać renowacji i przeznaczyć na cele, które pozwolą im na »drugie życie« związane z architekturą postindustrialną”?	Studenci UŚ (N = 63)		Studenci UO (N = 61)	
Zdecydowanie tak	38	60%	28	46%
Raczej tak	17	27%	25	41%
Trudno powiedzieć	6	10%	6	10%
Raczej nie	2	3%	2	3%
Zdecydowanie nie	–	–	–	–
Razem	63	100%	61	100%

Źródło: badania własne.

Zwolennikami tego twierdzenia w różnym stopniu było 53 (87%) respondentów z Uniwersytetu Ostrawskiego oraz 55 (87%) z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W oparciu o dane z tabel 1 i 2 można zatem powiedzieć, że grupa badana pozytywnie waloryzuje architekturę industrialną.

Przedmiotem zainteresowania były także opinie respondentów dotyczące znaczenia architektury industrialnej adaptowanej na obiekty postindustrialne w kontekście

pamięci o historii regionu. Wyrazem tego było jedno z pytań w ankiecie, na które odpowiedzi przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące znaczenia architektury industrialnej dla pamięci o historii regionu

Czy obecność obiektów postindustrialnych sprzyja, Pana/Pani zdaniem, pamięci o historii regionu?	Studenci UŚ (N = 63)		Studenci UO (N = 61)	
Zdecydowanie tak	27	43%	33	54%
Raczej tak	29	46%	24	39%
Trudno powiedzieć	5	8%	3	5%
Raczej nie	2	3%	1	2%
Zdecydowanie nie	–	–	–	–
Razem	63	100%	61	100%

Źródło: badania własne.

Jak wynika z tabeli 3, zdaniem zdecydowanej większości ankietowanych, którzy studiowali w Polsce, bo 56 (89%), oraz respondentów z Czech, bo 57 (93%), obiekty architektury postindustrialnej sprzyjają pamięci o historii regionu. Dużo mniej jednoznacznych opinii mieli badani z obu krajów w kwestii tego, czy obiekty postindustrialne powinny stawać się własnością prywatną i służyć prywatnym zyskom. W tym zakresie większość respondentów z Polski, bo 31 (49%), odpowiedziała, że nie ma zdania na ten temat; z Republiki Czeskiej 22 osoby (36%) nie miały wyrobionej opinii. Z kolei 19 (30%) badanych z Uniwersytetu Śląskiego uznało, że obiekty mogą być własnością prywatną i służyć prywatnym zyskom; analogicznie odpowiedziało 20 (33%) czeskich studentów. W obu krajach do mniejszości należały opinie przeciwnie: 13 (21%) ankietowanych z Polski oraz 19 (31%) czeskich respondentów negatywnie oceniło wykorzystywanie obiektów industrialnych do prywatnych zysków.

Respondentom z obu krajów zadano również pytanie (z możliwością wielokrotnej odpowiedzi) o obowiązki państwowego lub prywatnego właściciela obiektów industrialnych. Ankietowani wskazywali przede wszystkim na obowiązek troski o bezpieczne użytkowanie obiektu (50 odpowiedzi polskich studentów; 60 wskazań czeskich ankietowanych) oraz na obowiązek publicznego udostępniania przynajmniej części obiektów dla osób zainteresowanych historią regionu (43 odpowiedzi polskich respondentów; 52 odpowiedzi czeskich badanych). W świetle tych wyników można zastanawiać się, czy studenci z Republiki Czeskiej nie przywiązują większej wagi do przekazywania industrialnej historii o regionie, ale ponieważ niniejsze badania nie mają charakteru reprezentatywnego, nie można tak zdecydowanie stwierdzić.

Jeśli chodzi o kontrowersyjne kwestie w zakresie stosowania reklam zewnętrznych na terenie miast, to można rozpatrywać je w kontekście przykrego estetycznie chaosu i zakłócania porządku w miejskiej ikonosferze, jak zwracał na to uwagę

Tomasz Nawrocki (2011). W związku z powyższym zapytano respondentów o ich opinie dotyczące wielkoformatowych (wielkopowierzchniowych) reklam na obiektach postindustrialnych. Rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4

Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące reklam

Czy na obiektach postindustrialnych powinno się, Pani/Pana zdaniem, wieszać wielkoformatowe (wielkopowierzchniowe) reklamy, bilbordy?	Studenci UŚ (N = 63)		Studenci UO (N = 61)	
Zdecydowanie tak	—	—	—	—
Raczej tak	1	2%	1	2%
Trudno powiedzieć	12	19%	10	16%
Raczej nie	19	30%	24	39%
Zdecydowanie nie	31	49%	26	43%
Razem	63	100%	61	100%

Źródło: badania własne.

Jak wynika z danych zaprezentowanych w tabeli 4, zdecydowana większość biorących udział w badaniach studentów jest dezaprobowo nastawiona wobec zewnętrznych reklam wielkoformatowych, i to niezależnie od tematyki reklamowanych produktów czy usług. Wydaje się jednak, że można się też zastanawiać nad pozytywną rolą reklam w wybranych przypadkach, zwłaszcza jeśli są to reklamy związane z informacją o regionie, jak to przedstawiono na fotografii 3 (z założenia te kwestie będą pogłębiane w dalszej fazie badań jakościowych).

Fot. 3. Reklama wielkoobszarowa na budynku pokopalnianym w Landek Park (fot. S. Kamińska-Berezowska)

W zrealizowanych badaniach zapytano też respondentów o opinię na temat wykorzystania obiektów architektury postindustrialnej w zakresie przekazu wiedzy o historii i tradycji. Rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawia tabela 5.

Tabela 5

Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące wykorzystywania obiektów architektury postindustrialnej w zakresie przekazu wiedzy o historii i tradycji regionu

Czy Pana/Pani zdaniem obiekty architektury postindustrialnej powinny być wykorzystywane do przekazywania wiedzy o historii i tradycji regionu?	Studenci UŚ (N = 63)		Studenci UO (N = 61)	
Zdecydowanie tak	40	63%	36	59%
Raczej tak	18	29%	20	33%
Trudno powiedzieć	5	8%	3	5%
Raczej nie	–	–	2	3%
Zdecydowanie nie	–	–	–	–
Razem	63	100%	61	100%

Źródło: badania własne.

Zdaniem zdecydowanej większości ankietowanych, bo 58 (92%) z Uniwersytetu Śląskiego oraz 56 (92%) studiujących na Uniwersytecie Ostrawskim, obiekty architektury postindustrialnej powinny być wykorzystywane do przekazywania wiedzy o historii i tradycji regionu. W związku z tym można stwierdzić, że respondenci postrzegali je jako rodzaj łącznika między przeszłością a współczesnością (kwestia, jak, zdaniem studentów, można atrakcyjnie przekazywać wiedzę o historii miasta i regionu, zostanie poruszona w dalszej, jakościowej części badań).

W badaniach ankietowych do respondentów skierowano również pytanie (wielokrotnego wyboru) dotyczące potencjalnego nowego przeznaczenia obiektów architektury postindustrialnej. Rozkład odpowiedzi przedstawia tabela 6.

Tabela 6

Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące pożądanых celów wykorzystywania obiektów architektury postindustrialnej

Do jakich celów, Pana/Pani zdaniem, należy przede wszystkim wykorzystywać obiekty architektury postindustrialnej?	Studenci UŚ (N = 63)	Studenci UO (N = 61)
— zaspokojenie potrzeb kulturalno-oświatowych (np. muzea, sale teatralne)	55	61
— cele o charakterze edukacyjnym (np. ośrodki szkoleniowe, centra edukacyjne)	47	44
— cele sportowe (np. centra wspinaczkowe, kluby sportowe)	16	12
— na potrzeby komercyjne i usługowe (np. centra handlowe, bary, restauracje)	29	9
— zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych (adaptacja na cele mieszkalne, w tym zarówno o charakterze hoteli, jak i mieszkań indywidualnych)	11	11
— inne cele, jakie?	2	2

Źródło: badania własne.

Z uzyskanych informacji wynika, że wśród pożądaných funkcji architektury postindustrialnej szczególną popularnością cieszy się przeznaczenie ich do celów w pierwszej kolejności kulturalno-oświatowych, a następnie o charakterze edukacyjnym. Dość duża była różnica wyboru respondentów w zakresie wykorzystania architektury postindustrialnej do celów komercyjnych i usługowych (np. centra handlowe, bary, restauracje) — polscy studenci częściej określali je jako te preferowane (przy czym może to być związane z popularnością centrum handlowo-rozrywkowego Silesia City Center w Katowicach). Jeśli chodzi o inne cele, jakie respondenci widzieli do zrealizowania przez ten typ architektury, było to zagospodarowanie tych obiektów na nowoczesnego typu produkcje i przedsiębiorstwa, a także prowadzenie różnego rodzaju interaktywnych działań projektowych, w tym związanych ze sferą rozrywki.

Uwagi końcowe

W podsumowaniu przedstawionych badań jeszcze raz należy podkreślić, że zostały przeprowadzone głównie w oparciu o metody ilościowe, z wykorzystaniem ankiety, oraz nie mają charakteru reprezentatywnego, ale wpisują się w deficyt analiz w zakresie postrzegania materialnego dziedzictwa industrialnego przez młodzież akademicką Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz Uniwersytetu Ostrawskiego. Badania wskazują na zainteresowanie respondentów z obu krajów materialnym dziedzictwem industrialnym miasta, w którym odbywają studia, przy czym przejawia się to zwłaszcza w ich opiniach negujących wyburzanie starych obiektów industrialnych, w pozytywnym waloryzowaniu renowacji obiektów przemysłowych, jak również wysokim stopniu deklarowanej obecności we współczesnych obiektach postindustrialnych. Są to jednak pierwsze analizy badawcze i wymagają dalszego pogłębienia.

Przeprowadzone analizy teoretyczne i pierwsze refleksje dotyczące metod jakościowych obecnych w przedstawionym projekcie, realizowanym wśród studentów nauk społecznych Uniwersytetu Ostrawskiego w Ostrawie i Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, skłaniają do dostrzeżenia działań władz samorządowych obu miast w zakresie rewitalizacji przestrzeni industrialnej. Te przedsięwzięcia można interpretować jako wyraz zrozumienia znaczenia tradycyjnej tożsamości industrialnej dla budowania nowego wizerunku omawianych gmin miejskich. W tym sensie władze samorządowe stolic regionów bazujących przez wieki na węglu nie muszą negować czy odcinać się od swojego industrialnego dziedzictwa, ale — przeciwnie — mogą je konstruktywnie wykorzystywać i adaptować do zmian. Stare obiekty architektury industrialnej mogą w tym kontekście służyć otwieraniu się na nowoczesność i gospodarkę opartą na wiedzy. Socjologiczne determinanty gospodarki opartej na wiedzy, i to właśnie w aspekcie województwa śląskiego, analizowała, już dekadę temu, Małgorzata Suchacka, przy czym również nawiązywała do współpracy polsko-czeskiej (Suchacka, 2014).

Konkludując, wydaje się, że bliskość przestrzenna stolic województwa śląskiego oraz kraju morawsko-śląskiego, a także badania opinii studentów tych dwóch ośrodków akademickich, mogą być bardziej obecne w analizach badawczych, co starano się podkreślić przez przedstawienie niniejszych wstępnych wyników badań. Może to być również drobny przyczynek do znacznie szerszej dyskusji nad postindustrialnymi wizjami rozwoju miast i regionów górniczych.

Bibliografia

- Babbie E., 2003: *Badania społeczne w praktyce*. Przeł. W. Betkiewicz et al. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bosák V., Nováček A., Slach O., 2018: *Industrial Culture as an Asset, Barrier and Creative Challenge for Restructuring of Old Industrial Cities: Case Study of Ostrava (Czechia)*. „GeoScape”, vol. 12 (1), s. 52—64.
- Flick U., 2011: *Jakość w badaniach jakościowych*. Przeł. P. Tomanek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Florida R., 2010: *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*. Przeł. T. Krzyżanowski, M. Penkala. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Heffner K., Gasidło K., Klasik A. et al., 2022: *Miasta w procesie przemian. W kierunku nowego stylu zarządzania*. T. 12/204. Studia. Cykl Monografii. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Jaros J., red., 1984: *Słownik historyczny kopalń węgla kamiennego na ziemiach polskich*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Klasik A., Świątkiewicz W., Drobnia A. et al., 2011: *Strategia rozwoju kulturalnego Katowic 2020+*. „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN”, z. 246, s. 107—127.
- Komar B., 2015: *Wybrane osiedla Katowic w perspektywie efektu depopulacji*. „Studia Ekonomiczne”, nr 223, s. 140—151.
- Kulas P., Wódz K., 2013: *Rewitalizacja, przestrzeń publiczna*. W: *Zapomniane miejsca, zapomniani ludzie. Restrukturyzacja ekonomiczna a zmiana kulturowa*. Red. K. Wódz. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, s. 133—147.
- Landry Ch., 2013: *Kreatywne miasto. Zestaw narzędzi dla miejskich innowatorów*. Przeł. O. Siara. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Majer A., 2014: *Odrodzenie miast*. Łódź—Warszawa: Scholar.
- Nawrocki T., 2011: *Miasta nasze a w nich... Refleksje o wpływie reklamy zewnętrznej na miejską ikonosferę*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica”, nr 36, s. 121—140.
- Porter M.E., 2001: *Porter o konkurencji*. Przeł. A. Ehrlich. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Pyka R., 2018: *Kultura jako czynnik miejskiej rezyliencji na przykładzie dawnych miast przemysłowych należących do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO. Przypadek dwóch miast: Katowice i Saint-Étienne*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, s. 3—27. <http://www.kulturaispoleczenstwo.pl/> [dostęp: 9.10.2023].

- Rumpel P., Slach O., 2022: *Why is Ostrava in Czechia still Shrinking?*. W: *Postsocialist Shrinking Cities*. Eds. Chung-Tong Wu, M. Gunko, T. Strykiewicz, Kai Zhou. London—New York: Routledge, s. 295—311.
- Rzeńca A., red., 2016: *EkoMiasto# Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sechi G., 2016: *Les dessous de la ville créative: Saint-Étienne, entre modèles théoriques et pratique*. „EchoGéo”, no. 36. <https://journals.openedition.org/echogeo/14624> [dostęp: 9.10.2023].
- Starosta P., 2016: *Społeczny potencjał odrodzenia miast poprzemysłowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Suchacka M., 2014: *Transformacja regionu przemysłowego w kierunku regionu wiedzy. Studium socjologiczne województwa śląskiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sztompka P., 2005: *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Źródła internetowe

- <http://www.map4u.pl/pl/poi/3301137> [dostęp: 16.09.2023].
- <http://www.szybwilson.org/historia-galerii.html> [dostęp: 11.09.2023].
- <https://muzeumslaskie.pl/nowa-wystawa-czasowa-200-lat-kopalni-katowice-nasze-muzeum-w-muzeum-slaskim-juz-od-16-wrzesnia/> [dostęp: 11.09.2023].
- <https://www.dolnivitkovice.cz/pl/landek-park/> [dostęp: 16.09.2023].
- <https://www.dul-michal.cz/cs> [dostęp: 16.09.2023].
- <https://www.hotelp1.cz/cs/o-nas/a-6/> [dostęp: 11.09.2023].
- <https://zabytkitechniki.pl/staticcontent/27320> [dostęp: 11.09.2023].